

Az Erzsébet-tér keletkezése.

Irta: Dr. Gárdonyi Albert főlevéltáros.

Dr. Gárdonyi Albert.

A mai Erzsébet-tér keletkezése szorosan összefügg a pesti vásárterek rendezésével, ami 1788-ban következett be. Pest országos vásárai ugyanis a XVIII. század folyamán rohamosan fejlődtek és akkora embertömegeket hoztak Pestre, hogy befogadásukra a régi belvárosi vásárterek nem voltak többé elegendők, új vásárterekről kellett gondoskodni. 1785-ig ugyanis az volt a szokás, hogy a vásárokat részben a Belváros utcáin, elsősorban a Váci- és Híd-utcában (mai Türr István-utca), részben pedig a Belváros

körül elterülő úgynevezett Ország-úton (a mai Deák-térről a Kálvin-térig) tartották meg. A Belváros utcáin az előkelő kereskedők és iparosok árusítottak, az Ország-úton voltak az állatvásárok és az úgynevezett parasztvásár. Ennek az lett a következménye, hogy a Belváros utcáin vásárok idején akkora volt a csődület, hogy a közlekedés gyakran életveszéllyel járt és tűz esetén lehetetlenné vált a segélynyújtás. Ez utóbbi okok arra indították a helytartótanácsot, hogy 1785. évi augusztus hó 22-i leiratában új vásárterek kijelölését rendelje el.

A pestvárosi tanács az ügy előkészítésére 1785. évi november hó 7-én bizottságot küldött ki, mely a következő javaslatokat terjesztette elő:

A Váci-kapu előtti és hidutcai vásári bódék eltávolítandók és az itteni árusokat a Szerviták-terén, a Gránátos- és Uri-utcákon (Városház-utca és Petőfi Sándor-utca), a Pálosok-terén (Egyetem-tér), a Kecskeméti- és Hatvani-utcákon (Kossuth Lajos-utca) kell elhelyezni. A Váci-utcának egyik oldalán meghagyandók a vásárosok bódéi, a kisebb utcákból azonban teljesen ki kell tiltani a vásárosokat, és csupán abban az esetben tűrhetők itt meg, ha áruikat szükség esetén gyorsan el tudják távolítani. Az Ország-út mentén tartani szokott állatvásárokat és parasztvásárra nézve azt javasolták, hogy azok a Hatvani-út (mai Rákóczi-út) mellékre helyezendők

át, a hajón érkező vásárosoknak pedig a Dunaparton kell helyet kijelölni.

Ebből a javaslatból teljesen kibontakozik előttünk a XVIII. századi pesti vásárok képe, melyek e szerint a Belváros utcáin zajlottak le és a még nagyobb tömegekkel járó állatvásárok és parasztvásárok közvetlen a városfalak alatt tartattak. A Váci-utcát és a Híd-utcát azért kedvelhették a vásárosok, mert ezek voltak Pest város legrendezettebb utcái és mikor most a bizottság új vásártereket hozott javaslatba, ezek rendezéséről is gondoskodnia kellett. Minthogy pedig e célra pénz nem állott rendelkezésre, az a gondolat merült fel, hogy értékesítsék a Váci-kapu és az Ujépület közötti városi telkeket és a befolyt pénzt forrásták a vásárterek rendezésére.

Ily módon merült fel a Lipótváros megalapításának gondolata is, amely új fejlődési lehetőségeket nyitott meg Pest városa számára. A terv megvalósítása azonban nem ment könnyen, mert a polgárság kezdeti fogva azon álláspontra helyezkedett, hogy a vásárosokat a Belvárosban kell meghagyni, mert ebből a polgárságnak nagy haszna van. Ezzel szemben a tanács szívesen vette a lipótvárosi telkek értékesítésére vonatkozó tervet, mert ezúton pénzhez juthatott. 1786. évi március hó 4-én gróf Majláth József főispánhoz intézett előterjesztésében is azt hangoztatta, hogy a vásárterek rendezésének a kérdését csupán úgy tudja megoldani, ha e célra külön pénzalapot teremt és erre a lipótvárosi telkek értékesítése látszik a legalkalmasabbnak. E célból telekfelosztási tervet is készítettett, melynek szerzője Jung József építómester volt és ez a tervet a főispán tetszését is megnyerte.

A tanács és a választópogárság közti ellentéteket a helytartótanács kompromisszummal intézte el, oly módon, hogy 1787. évi július hó 10-i rendeletével az előkelőbb kereskedőket és iparosokat átmenetileg meghagyta a Belvárosban, az állatvásárt és parasztvásárt azonban műhatatlanul a Hatvani-út mellékre helyezette át. Ez a kompromisszumos rendelet nem elégítette ki ugyan az érdekelt polgárokat, mozgalmat is indítottak ellene, eredményt azonban nem érték el, sőt 1787. évi október hó 30-án a Belvárosban meghagyott kereskedők és iparosok kihelyezésére is javaslatot kért a helytartótanács. A pestvárosi tanács 1787. évi december hó 15-én eleget tett e rendeletnek, a Váci-kapu előtt 8,000 négyszögletes új vásárteret hozott javaslatba és az új vásár-

tér környékének beépítésére részletes tervet mutatott be. Ezt a javaslatot a helytartótanács véleményadás céljából átküldte báró Schilson János kerületi kamarai igazgatónak, ki 1787. évi december hó 30-án azt jelentette, hogy a kérdés eldöntésénél egyrészt közbiztonsági, másrészt városépítészeti szempontok érvényesítendőek. Gróf Majláth József főispán 1787. évi február hó 24-én elfogadta ugyan Jung József építómesternek erre vonatkozó tervét, a kamarai igazgató azonban szükségesnek tartotta új terv kidolgozását azon indoklással, hogy a városok eddig nem tettek tanúságot városépítési érveikről és csupa lehetetlen tervvel állottak elő.

Ezen erősen lesújtó ítélet hatása alatt a helytartótanács Schilson János idevágó tervét fogadta el és megvalósítása érdekében 1788. évi március hó 7-én a kancelláriához felterjesztést intézett. A kancellária 1788. évi május hó 13-i leiratából láthatjuk, hogy az uralkodó költségesnek találta a terv megvalósítását és olyan javaslatot kívánt, mely elejti az új városrész megalapításának tervét. Az utóbbit különösen azért kifogásolta, mert az Ujépületben elhelyezendő árvaháznak is szüksége lesz a beépítésre javasolt területre és az itt álló kincstári épületek eltávolítása sem engedhető meg. Erről a kancelláriai leiratról a vásárterek kihelyezését ellenző választópogárság is értesült és 1788. évi július hó 8-i beadványában az összes iparosoknak és kereskedőknek a Belváros utcáin való további meghagyását kérelmezte. Legfőbb érvekben arra hivatkoztak, hogy az uralkodó nem kívánja Pest városát tovább fejleszteni, már pedig a vásárosok kihelyezése esetén az új vásártér mellett feltétlenül új városrész fog kialakulni. Sőt, tovább mentek, a már kihelyezett parasztvásárnak régi helyére való visszahelyezését is kívánták azon indoklással, hogy az új parasztvásár nagyon messze esik a városról és a Váci-kapu előtt elegendő hely áll e cél rendelkezésére.

Ha a pesti választópogárság előadott óhajátjai teljesülnek, akkor Pest város fejlődése hosszú időre megakadt volna. Szerencsére azonban a helybeli iparosok és kereskedők a választópogárságtól eltérő véleményen voltak és véleményüket támogatva a kerületi kamarai igazgató erélyes állásfoglalása, amely utóbbival szemben a felsőbb hatóságok is kénytelenek voltak feladni ellentétes álláspontjukat.

(Folytatása következik.)

Az Erzsébet-tér keletkezése.

Irta: Dr. Gárdonyi Albert főlevéltáros.

II.

Báró Schilson ugyanis 1788. évi június hó 17-i felterjesztésében előadta, hogy a Váci-kapu előtti városi telkek értékesítése nem annyira városzépészeti probléma, mint inkább azt a célt kívánja szolgálni, hogy a vásárterek rendezési céljaira megfelelő pénzalap teremessék. *Határozottan kétségbevonta azon megállapítást, mintha Pest városa máris eléggé ki lenne építve*, bizonyosságul rámutatott egyrészt a magas lakberekre, másrészt a lakások túlszűfoaltságára, amely bajokat csupán új építkezéssel lehet segíteni. De rámutatott arra is, hogy *Pest város vásári forgalma az összes európai városok vásári forgalmát felülmúlja, minek következtében a város kiépítése elkerülhetetlen*. Ezeket az érveket a helytartótanács azonnal továbbította a kancelláriához, mely csupán ismételt előterjesztések után volt hajlandó már elfoglalt álláspontja megváltoztatására.

A kerületi kamarai igazgatóság 1789. évi április hó 6-i rendeletéből megállapítható, hogy az uralkodó végül is hozzájárult a vásároknak a Váci-kapu előtt létesítendő új vásártéren való összpontosításához s a következő „Medárdnapi vásárt” jelölte meg utolsó-nak, amikor a vásárosok még a régi árusítóhelyeket foglalták el.

Az 1789. évi április hó 7-i kamarai igazgatósági rendelet a Váci-kapu előtti új vásártér kiűzésének időpontjául április hó 14-ét jelölte meg, ez időpont tekinthető tehát úgy az új vásártér, valamint a belőle aldküli mai Erzsébet-tér keletkezése idejéül is.

1789. évi április hó 10-én kelt az a kamarai igazgatósági rendelet, mely a pesti vásárterek ügyét végérvényesen szabályozta. E szerint a Hatvani-út két oldalán a hatvani vonalon belül marad a parasztvásár és ettől balra az állatvásár. Azután következnek a falusi nép szükségleteivel kereskedők, majd a kisebb értékű portékát árusítók olyanformán, hogy az árusítók szakadatlan sorban állanak fel egészen a Hatvani-kapuig és innen tovább a bel- és külváros közötti útvonalon egészen a Váci-kapuig. Az új Vásár-téren (Erzsébet-tér) nyerne elhelyezést az iparosok és kereskedők, akik áruik minősége szerint csoportosítandók. Végül a Sőhivatal előtti Dunaparra kerülnek azok a vásárosok, akik áruikat hajón hozzák.

Az előadottak a vásárterek rendezésére vonatkoztak, ezekkel kapcsolatosan azonban a lipótvárosi telkek ügye is elintézését nyert, mert az *uralkodó az új fővásártér körül új városrész alapítására is engedélyt adott és elrendelte az ottani telkek értékesítését*, ami a mai Lipótváros megalakítására vezetett. *Telket azonban csak kereskedők és iparosok kaphattak, zsidók és földművesek ki voltak zárva*. A telekvásárlók kötelesek voltak telküket 3—4 éven belül beépíteni és ezzel szemben 10—12 évi adómentességet kaptak, valamint a polgárok sorába is díjtalannal vették fel őket. A telkek árának harmadrészét azonnal le kellett fizetni, a hátralékot 10 éven belül lehetett törleszteni, de ezután 5%-os kamat volt fizetendő. Építkezni csupán szilárd anyagból volt szabad és az építési terveket előzetesen be kellett mutatni az építési bizottságnak. Az 1789. évi május hó 28-i kamarai igazgatósági rendelet azt is kikötötte, hogy a *fővásártér körül csak emeletes házak építhetők* s a földszintes házakat úgy kell építeni, hogy emeletes házakká legyenek átalakíthatók. Egyezőval az új városrész megalakítása nemcsak jóváhagyott városrendezési terv alapján indult meg, hanem az építkezés összes részletei is szabályozva voltak s ennek következtében *báró Schilson* János működése az 1808-ban megalakított *Szépitési Bizottság* munkásságának előfutárjául tekinthető.

A telekértékesítés hamarosan megindult és a pestvárosi tanács 1789. évi május hó 26-án *báró Schilson* elnöklete alatt ülést tartott, melyen megállapították, hogy az értékesítésre kijelölt 134 telkek négy osztályba sorozandó, az *első osztályban 10 forintban*, a *másodikban 4 forintban*, a *harmadikban 2 forintban*, a *negyedikben 1 forintban szabták meg a telkek négyeszőgölének becsárját*. Elhatározták az ottani temető kőfalának lebontását és a temető területének értékesítését. Lebontatták az ottani vágóhidat is és új telket jelöltek ki e célra. Az első árverést 1789. évi június hó 2-án tartották és az 1-ső számú telk négyeszőgölét 4 forint helyett 21 forintért adták el *Hillmayer* Mátyásnak. A többi telkek is jóval a becsértéken felül kelttek el.

Az építkezésre szánt területet azonban a kijelölt új vásártér területével együtt előzetesen szabályozni kellett, mert éppen a terület rendezetlensége volt az oka annak, hogy Pest városának ez a része nem tudott kiépülni. Ezt a rendezési munkát *báró Schilson* irányította és a szükséges költségek a *Szépitési Alapból* kerültek ki, mely alap a lipótvárosi telkek

értékesítése útján keletkezett, éppen úgy, mint a későbbi *Szépitési Bizottság* pénzalapja is városi telkek értékesítéséből lett.

Ezek a rendezési munkák 1792-ben nyertek befejezést és összes költségeik 88,834 forintot tettek ki. Amikor ez a munka elkészült, a felsőbb hatósági gyámkodás is véget ért és a kamara 1793. évi november hó 27-i leiratában kijelentette, hogy a további városzépészeti munkákról a pestvárosi tanács tartozik gondoskodni.

A *mai Erzsébet-tér helyén mindaddig vásártér volt, amíg 1847-ben leégett német színház pótlására ideiglenes színházat nem építettek rajta és a színház mellett sétátér nem keletkezett*. 1847. évi március hó 5-én ugyanis kijelenti a választó polgárság, hogy a leégett német színház helyreállításáig szükség lenne ugyan ideiglenes színházra, a város azonban nem vállalkozhatik annak felépítésére, hanem a magánvállalkozásnak kénytelen átengedni a feladat megoldását. A magánvállalkozás számára pedig feltétlenül szabja meg, hogy az építési terveket előzetesen be kell mutatni a *Szépitési Bizottságnak*, a vállalkozó csupán az új színház felépítéséig tarthat igényt a bérletre s az új színház felépítése után az ideiglenes színház azonnal lebontandó. Az ideiglenes színház helyét illetőleg 22 szavazat esett a Szénpiacra (Deák Ferenc-tér), 16 szavazat a Dunaparra és csak 12 szavazat esett a Nagyvásártérre (Erzsébet-tér). *Apiano* polgármester rendeletére azonban az ideiglenes színház helyéül mégis a Nagyvásártér jelöltetett ki. *Ennek kapcsán merült fel az a gondolat is, hogy az egész teret fákkal ültessék be*.

Ez az átalakítás természetesen akkor következhetett be, mikor a vásárokat onnan elhelyezték, ami ugyanis 1854-ben történt. A helytartótanács ugyanis leiratában a vásároknak az Újépület mögötti üres területre leendő áthelyezését rendelte el, azon indokolással, hogy az eddigi vásártér nem felel meg többé rendeltetésének. *1854-ben a mai Erzsébet-tér vásártéri szerepe meg is szűnt*. Az új sétateret sokáig Újvásár-térnek, vagy Sétátérnek hívták, míg 1857-ben a községtanács ülésén *Conrad* Gusztáv polgármester vetette fel a gondolatot, hogy a *Lánchid előtti teret Ferenc József-térnek, az Újvásár-teret pedig Erzsébet-térnek nevezzék el*. Eredetileg *Albrecht* főhercegről akarták a teret elnevezni, de a főherceg figyelmeztette a polgármestert, hogy ildomosabb lenne előbb az uralkodópárról elnevezni Pest város valamelyik terét.